

УДК 376-056.36:34](477)“20”

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ОСВІТІ УКРАЇНИ: ЗМІНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ВЖИВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПОРУШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

Анастасія Криворотько, аспірантка, Інститут спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка, асистентка кафедри педагогіки та спеціальної освіти, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.

ORCID: 0000-0003-0218-2752

E-mail: asyast25@gmail.com

Зроблено спробу схарактеризувати освітні трансформаційні зміни в законодавстві України. Проаналізовано використання поняття «порушення інтелектуального розвитку» у дослідженнях сучасних українських науковців, а також на основі законодавчих документів України, що регулюють навчання осіб з особливими освітніми потребами. Розглянуто варіативність використання поняття «порушення інтелектуального розвитку», а саме «розумова відсталість», «вади інтелекту», «вади розумового розвитку», «порушення інтелекту», «інтелектуальна недостатність», «порушення розумового розвитку», «інтелектуальні порушення», «порушення інтелектуального розвитку».

Ключові слова: освіта; спеціальна освіта; законодавство; гуманізм; особи з особливими освітніми потребами; порушення інтелекту; МКФ; МКХ-11.

TRANSFORMATION PROCESSES IN THE EDUCATION OF UKRAINE: CHANGES IN THE LEGISLATION ON THE APPLICATION OF THE CONCEPT OF "INFRINGEMENT OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT"

Anastasiia Kryvorotko, postgraduate student of the Nicholas Yarmachenko Institute of Special Pedagogics and Psychology and assistant of the Department of Pedagogy and Special Education of the Oles Gonchar Dnipro National University.

ORCID: 0000-0003-0218-2752

E-mail: asyast25@gmail.com

Until recently, intellectual disturbances were defined by terms such as oligophrenia, imbecility, debauchery, mental retardation, but due to the negative color of these terms and the orientation towards such universal values as respect for the dignity of each person, the protection of constitutional rights and freedoms, tolerance and humanism, they have been abandoned. Ukraine draws attention to the fact that all primarily people, as individuals, and then their disorders in development.

In the article, we analyzed the understanding of “mental retardation” in the 21st century on the basis of the normative legal documents of Ukraine, namely, laws, regulations and orders regulating the education of people with special educational needs. Found that the concept of “mental retardation” has become widespread since 1988, and since 2015 began to change in such changes as intellectual disabilities, mental disorder (2016), intellectual disturbances (from 2017 to the present). Traced the

vicariously understanding “mental retardation” by modern Ukrainian scholars. Illustrate by scholars on the history of the concept of “mental retardation”. Determined that the understood “mental retardation” was replaced by “intellectual disability”. Determined that the change in the term “mental retardation” in Ukraine was affected by the change in terminology in the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Changes in the names of degrees of mental retardation are highlighted.

Prospects for further research are considered the consideration of the regulatory framework of Ukraine for the education of children with intellectual disabilities.

Keywords: *education; special education; legislation; humanism; people with special educational needs; intellectual disabilities; ICF; ICD-11.*

Донедавна порушення інтелектуального розвитку визначали такими термінами, як олігофренія (Е. Крепілін), ідіотія (Ж. Ескіроль, П. Ковалевський, В. Кащенко, С. Корсаков, Д. Зернова), імбецильність (Ж. Ескіроль, П. Ковалевський, В. Кащенко), дебільність (І. Сікорський, В. Кащенко). Найбільш загальноживаним було поняття «розумова відсталість», яке закріпилось завдяки Всесвітній організації охорони здоров'я в «Міжнародній класифікації психічних і поведінкових розладів» (цю позицію підтримали понад 30 розвинених країн, зокрема й Україна).

Але у зв'язку з орієнтуванням на такі загальнолюдські цінності, як повага гідності кожної людини, толерантність та гуманізм, захист конституційних прав та свобод, а також негативним забарвленням цих термінів на сьогодні від них відмовилися.

До 2017 року поняття «розумова відсталість» було широко вживаним у наукових доробках з усіх напрямів освіти та розвитку дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Цей термін, як і більшість на початку розвитку олігофрентної педагогіки, був запозичений з медицини. В Україні дотримуються традиційного визначення: розумова відсталість – це стійке порушення пізнавальних процесів унаслідок органічного ураження головного мозку, набутого або спадкового.

У працях багатьох учених сьогодення термін «порушення інтелектуального розвитку» вживався у різних варіаціях, як «вади розумового розвитку», «вади інтелекту», «інтелектуальна недостатність», «порушення інтелекту», «порушення розумового розвитку», «порушення інтелектуального розвитку», що пов'язано зі змінами, які відбувалися у законодавчій політиці України.

Розглянемо детальніше роки використання цих понять у наукових працях учених з проблем освіти, розвитку та корекції дітей із порушеннями інтелектуального розвитку.

До 2014 року поняття «вади інтелекту» використовували у своїх працях Н. Бабич, Г. Бойко, О. Боряк, О. Коган, Ю. Косенко, О. Ляшенко, С. Миронова, В. Тищенко.

До 2016 року ми простежуємо поняття «вади розумового розвитку» у численних працях Н. Бабич, Г. Бойко, А. Головатой, Л. Гречко, О. Камасва, Л. Кузнецової, В. Синьова, С. Степанюк, О. Хохліної та ін.

Варіація «порушення інтелекту» зустрічається у працях 2011–2012 рр., а саме у М. Гайдукевича, Н. Голуб та В. Голуба.

Поняття «інтелектуальна недостатність» використовували до 2013 року О. Басенко, Н. Бастун, Н. Бондар, С. Веренич, І. Калюжна, Т. Каменщук, М. Кузнецова, Т. Лісовська, І. Макавчик, О. Мамонько, М. Матяш, О. Науменко, І. Омелянович, Е. Рагель, І. Свиридович, С. Трикоз, Я. Шевцова та ін. За визначенням коаліції захисту

прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень «інтелектуальну недостатність» визначали як інвалідність, яка характеризується значними обмеженнями як у розумовій діяльності (мислення, навчання, розв'язання проблем), так і в адаптивній поведінці, яка охоплює широкий спектр повсякденних соціальних і практичних навичок. Ця інвалідність встановлюється до 18 років. Але й вони пояснюють, що цей термін прийшов лише на зміну поняттю «розумова відсталість».

Поняття «порушення розумового розвитку» було вживане в період 2010–2015 рр. у І. Бобренко, Н. Макарчук та ін.

Поняття «порушення інтелектуального розвитку» є сучасним поняттям та простежується у працях – О. Боряк, А. Грикун, А. Криворотько, Н. Макарчук та ін. І визначається як системне порушення пізнавальної діяльності, що має незворотний характер; органічне ураження кори головного мозку, що має непрогресуючий характер; особливий розвиток дитини, котрий не вичерпує всіх її потенційних можливостей [3, с. 4].

Хоча всі вказані науковці і використовували різні варіації для визначення нозології в осіб з особливими освітніми потребами, але визначення самих термінів не давали, а використовували їх як синоніми.

Мета статті полягає в аналізі варіації використання поняття «порушення інтелектуального розвитку» у XXI столітті на основі законодавчих документів України, а саме законів, постанов, наказів та міжнародних документів, що регулюють освіту осіб із особливими освітніми потребами.

Уперше термін «розумова відсталість» ввів П. Ковалевський у 1906 році [4, с. 151], звичайно і раніше досліджували це порушення, але в інших варіаціях. Широкого ж використання в Україні цей термін набув з 1998 року – після впровадження в практику Міжнародної класифікації хвороб 10-го перегляду [2, с. 144]. Формування поняття «розумова відсталість» досліджували такі науковці, як Б. Андрейко, В. Бондар, О. Гаврилов, Х. Замський, Е. Зиглер, В. Золотоверх, Н. Кравець, В. Синьов, М. Супрун.

Використання цього терміна можна простежити у нормативно-правових документах України, зокрема у Положенні «Про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.1993 р., яке втратило чинність 02.01.2009 [1]. У цьому положенні діти з розумовою відсталістю включались у категорію осіб з вадами розумового розвитку: «З метою соціальної допомоги і реабілітації дітей з вадами фізичного або розумового розвитку, в тому числі хворих дітей, дітей-сиріт і тих, які залишилися без піклування батьків, дітей, які зазнали радіаційного впливу, з комбінованими вадами, здобуття неповної середньої освіти, розвитку їх нахилів і здібностей створюються різні типи навчально-виховних закладів з дошкільним відділенням для дітей ... розумово відсталих (допоміжні) (1 і 2 відділення) – підготовчий, 1–10 класи».

На зміну, урядом ухвалено Положення «Про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» від 15.09.2008. № 852, яке втратило чинність 13.03.2020 [1; 5]. У цьому положенні розумова відсталість була в категорії дітей, які потребують корекції розумового розвитку, хоча поряд з ним і зустрічається класифікація «відповідно до особливостей психофізичного розвитку дітей функціонують такі основні види

спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) ...8) для розумово відсталих дітей» [1].

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 716 «Про затвердження Державної програми розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року», що втратила чинність від 23.07.2016, та Типовим положенням «Про устанovu постійного та тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю» від 23.07.2007. № 392, що втратило чинність від 25.03.2016 [1; 5], також використовувалось поняття «розумова відсталість».

Від 26 жовтня 2016 р., згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 753 «Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585 («Про встановлення строку навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з особливими освітніми потребами»)[1; 5], затверджувалось, що слова «розумово відсталих дітей» замінити словами «дітей з порушеннями розумового розвитку», на рівні з цим слово «вади» замінюють словом «порушення», а слова «які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» замінюють словами «з особливими освітніми потребами». Наразі їх прибрали з постанови згідно з іншою Постановою КМУ № 983 від 21.10.2020. Ці зміни передували розумінню, що людина, її особистість – на першому місці, а вже потім – наявне у неї порушення.

Ці зміни відображено й у Постанові КМУ від 27 вересня 2016 року № 671 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [1; 5], в якій слова «для дітей, що мають вади у фізичному чи розумовому розвитку» замінено словами «для учнів з порушеннями розумового розвитку». Наразі цей пункт ми побачити у цій постанові не можемо, тому що документ втратив чинність згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2020 р. № 131 «Перелік постанов Кабінету Міністрів України, що втратили чинність» [1].

На зміну поняття в Україні вплинула й зміна термінології в Конвенції про права осіб з інвалідністю (редакція від 06.07.2016).

Від 05.09.2017 в законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту» [1] замінені поняття «вади розумового розвитку» та «інтелектуальні порушення», поряд з цим використовується поняття «порушення інтелектуального розвитку».

Ці зміни простежуються у таких законодавчих документах, як Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про дошкільний навчальний заклад» від 29 липня 2015 р. № 530 [1], в якій використовують поняття «порушення інтелекту»; Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 588 «Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» [1], у якій використовуються поняття «порушення інтелектуального розвитку», «інтелектуальні порушення», «легкі інтелектуальні порушення», а також зазначено, що замінюють слова «вадами» на «порушеннями» (ця постанова втратить чинність з 01.01.2022 на підставі Постанови КМУ від 15 вересня 2021 р. № 957 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти») [1]; наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типового положення про реабілітаційну устанovu змішаного типу (комплексної реабілітації) для осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень» від 15.02.2016 № 112 [1], який

втратив чинність від 08.05.2018 (нині наказ Міністерства соціальної політики України «Питання комплексної реабілітації осіб з інвалідністю» від 14.03.2018 р. № 355 [1]) та наказ МОН України «Про затвердження типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 1 класів з інтелектуальними порушеннями» від 26.07.2018 № 816 [1] використовують лише термін «інтелектуальні порушення»; наказі МОН України «Про затвердження Типового навчального плану для дітей з інтелектуальними порушеннями помірною та тяжкою ступеня (початкова школа)» від 21.07.2017 № 1081, який втратив чинність від 25.06.2018 [1], у якому дітей лише категорії F70 називали «діти з порушеннями розумового розвитку», а у чинному наказі МОН України «Про затвердження типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти I ступеня для дітей з особливими освітніми потребами» від 25.06.2018 № 693 [1] використовуються поняття «діти з інтелектуальними порушеннями», «інтелектуальні порушення помірною та тяжкою ступенів».

Таким чином, після перших змін в Конвенції про права осіб з інвалідністю з 2017 року у законодавчих нормативно-правових документах України починають вживати терміни «інтелектуальні порушення» або «порушення інтелектуального розвитку».

У Декларації ООН Про права розумово відсталих осіб від 20.12.1971 [1], ухваленою Україною, а також у чинних документах України – Постанові КМУ «Про затвердження переліку тяжких захворювань, розладів, травм, станів, що дають право на одержання державної допомоги на дитину, якій не встановлено інвалідність, надання такій дитині соціальних послуг» від 27.12.2018 та її редакції від 29.01.2020 [1]; у розпорядженні КМУ «Про затвердження Концепції соціальної адаптації осіб з розумовою відсталістю» від 23.08.2004 № 619-р [1]; у Методичних рекомендаціях МОН України «Про організацію навчально-виховного процесу учнів з розумовою відсталістю та затримкою психічного розвитку» від 13.08.2014 № 1/9-413 [5] ще зустрічається використання поняття «розумова відсталість».

Підсумовуючи теоретичні джерела, ми прослідкували зміни у назвах ступенів порушень інтелектуального розвитку, зокрема категорію F70 називають «порушення розумового розвитку» або «легкі інтелектуальні порушення»; F71 – «інтелектуальні порушення помірною ступеня» або «помірна розумова відсталість»; F72 – «інтелектуальні порушення тяжкою ступеня». Однак у більшості наукових доробків для визначення ступеня просто зазначається легкий, помірний, тяжкий чи глибокий ступінь інтелектуального порушення. Як ми бачимо, такі назви не закріпилися офіційно. Тому що з 01 січня 2022 року вступила в силу Міжнародна класифікація хвороб (МКХ-11), за якою Класу V «Психічні розлади та розлади поведінки» (F00-F99) прийшла на зміну глава 06 «Психічні та поведінкові розлади та порушення нейропсихічного розвитку» (6A00-6E8Z). Визначення ступенів за нею залишилися такими ж, але трохи змістилися межі:

- 6A00.0 Порушення інтелектуального розвитку, легке (IQ 54-70);
- 6A00.1 Порушення інтелектуального розвитку, помірне (IQ 40-53);
- 6A00.2 Порушення інтелектуального розвитку, важке (IQ \leq 39);
- 6A00.3 Порушення інтелектуального розвитку, глибоке;
- 6A00.4 Порушення інтелектуального розвитку, тимчасове;
- 6A00.3 Порушення інтелектуального розвитку, не уточнені [6].

Тяжке і глибоке ППР диференціюється винятково на основі відмінностей в адаптивній поведінці.

Окремого діагнозу для прикордонного ППР (IQ 71-85), також відомого як затримка психічного розвитку (ЗПР) у МКХ-11, немає.

Проаналізувавши законодавчі документи України, ми бачимо, що нині застаріле поняття «розумова відсталість» ще подекуди вживається, утім у більшості нормативно-правих актах вживаються такі поняття, як «вади розумового розвитку» (до 2016 року), «порушення розумового розвитку» (з 2016 року у невеликій кількості нормативно-правових документів України), «інтелектуальні порушення» або «порушення інтелектуального розвитку» (у більшості документів з 2017 року).

Також окремо функціонує Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ), затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України 23 травня 2018 року № 981 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України 21.12.2018 № 2449), в якій покладено конкретні можливі функціональні порушення, а не порушення загалом. Ця класифікація була розроблена, щоб не обмежувати розвиток дитини лише на основі визначення хвороби.

Наразі використовуються обидві класифікації: МКХ-11 – для визначення нозології на основі «хвороби», та МКФ – спрямована на виявлення всіх сильних сторін дитини з особливими освітніми потребами для її кращого навчання, виховання, розвитку та соціалізації.

Перспективами подальшого дослідження є розробка системи взаємодії МКФ та МКХ-11 у побудові індивідуальної програми розвитку дитини з порушеннями інтелектуального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верховна рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.03.2022).
2. Вовк О. І. З історії розвитку світової психіатрії: хронологічна таблиця. *Міжнародний науково-практичний журнал «Психіатрія, неврологія та медична психологія»*. 2016. Т. 3, № 2(6). С. 138–145.
3. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / С. В. Трикоз, Г. О. Блеч. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
4. Ковалевский П. И. Отсталые дети (идиоты, отсталые и преступные дети), их лечение и воспитание. *Вестник душевных болезней*. Санкт-Петербург: Типография А. И. Акмафиева, 1906. 254 с.
5. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 12.03.2022).
6. МКБ 11. URL: <https://icd11.ru/nausheniya-intellekt-razvitiya/> (дата звернення: 12.03.2022).

REFERENCES

1. Verkhovna rada of Ukraine. Laws of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Vovk, O. I. (2016). From the history of the world psychiatry: chronological table. *International scientific and practical journal «Psychiatry, Neurology and Medical Psychology»*. Vol. 3, 2(6), 138–145 [in Ukrainian].
3. Dytna z porushenniamy intelektualnoho rozvytku. (2018). Kharkiv: Vyd-vo «Ranok», VH «Kenhuru» [in Ukrainian].
4. Kovalevsky, P. I. (1906). Otstalye deti (idioty, otstalye I prestupnye deti), ikh lechenie I vospitanie. Saint-Petersburg: Tipografiia A. I. Akmafieva [in Russian].
5. Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua>
6. ICD-11. URL: <https://icd11.ru/nausheniya-intellekt-razvitiya/>